

Izvirni znanstveni članek/Article (1.01)

Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly 83 (2023) 2, 415—429

Besedilo prejeto/Received:10/2022; sprejeto/Accepted:03/2023

UDK/UDC: 27-788-055.2:141.82"19"

DOI: 10.34291/BV2023/02/Strajnar

© 2023 Strajnar, CC BY 4.0

Neža Strajnar

**Zaprte po nedolžnem:
redovnice v slovenskih komunističnih zaporih**
*Unjustly Imprisoned:
Nuns in Slovenian Communist Prison*

Povzetek: V prispevku je predstavljena usoda redovnic, ki jih je po drugi svetovni vojni na Slovenskem komunistična oblast krivično obtožila ter obsodila na zaporne kazni. Predstavljeni so podatki o tem, koliko redovnic je bilo po vojni zaprtih ter kako dolgo in zakaj so prestajale kazen. Opisano je še, kako so oblasti ravnale z ženskimi redovnimi skupnostmi, kako jih je obravnaval povojni sodni sistem in kakšne so bile razmere v ženskih kazenskih ustanovah. Na podlagi analize t. i. zaporniških dosjejev, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije (Fond AS 1267, Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij), avtorica ugotavlja, da je skupna značilnost redovnic pokončna drža, trdnost v veri, zvestoba lastnim prepričanjem – in kljubovanje represivnim ukrepom komunističnega sistema.

Ključne besede: redovnice, komunizem, montirani sodni procesi, ženske kazenske ustanove, 20. stoletje

Abstract: This article presents the fate of nuns who were unjustly accused and sentenced to imprisonment by the communist authorities in Slovenia after World War II. It includes information on how many nuns were imprisoned after the war, how long they served their sentences, and why. The treatment of religious women by the authorities, their treatment by the post-war judicial system, and the situation in women's penal institutions are also described. Based on an analysis of the so-called prison files of the Archives of the Republic of Slovenia (Fond AS 1267, Republic Administrative Bodies and Institutions for the Execution of Sentences), the author concludes that their common characteristic is an upright attitude, firmness in faith, fidelity to one's convictions and resistance to the repressive measures of the communist system.

Keywords: religious sisters, communism, staged trials, women's prisons, 20th century

1. Uvod

Komunistična družbena ureditev je celovito določala položaj človeka v političnem, kulturnem in družbenem življenju.¹ Že od nastanka je nasprotovala kakršni koli družbeni vlogi vseh religij, še posebej pa je bila uperjena proti Katoliški Cerkvi, ki je zaradi javnega opozarjanja na zmote te ureditve postala njen glavni ideološki nasprotnik (Griesser Pečar 2019, 662). Položaj Cerkve se je od države do države razlikoval, a povsod so jo komunistične partije želele nadzorovati in zmanjšati njen pomen z uvajanjem marksistično-ateistične ideologije – že ob prevzemu oblasti so poskušale vidnejše predstavnike Cerkve odstraniti ali utišati. V Sovjetski zvezi je bila v prvih dveh desetletjih po oktobrski revoluciji leta 1917 večina katoliških duhovnikov, redovnikov in redovnic izgnanih in zaprtih, nekaj tudi ubitih, v Vzhodni Evropi pa je katoliška Cerkev najhujši teror doživela v štiridesetih in petdesetih letih 20. stoletja (Luxmoore 2019). V tem obdobju se je tudi v Sloveniji prav posebno »zaostril odnos do Katoliške cerkve, ki je bila pod udarom, ker je ostala edina organizacija zunaj Komunistične partije, ki je oblast ni mogla prevzeti, ker je cerkvena hierarhija segala preko mej Jugoslavije in ker je imela velik vpliv pri pretežno vernem prebivalstvu« (Griesser Pečar 2019, 664).

V prvem desetletju po vzpostavitvi komunistične oblasti je bilo v Sloveniji več kot 13.550 političnih obsojencev (na podlagi Baze podatkov o političnih obsojencih v Sloveniji v obdobju 1945–1955, ki jih je zbral Študijski center za narodno spravo na podlagi vpisnikov kazenskih spisov sodišč), med njimi je bila več kot petina žensk (Puhar 2014, 190–192; Baza podatkov o političnih obsojencih). V slovenskih zaporih se je znašlo tudi triinosemdeset redovnic (Kolar 2018, 255); obenem je v desetletju po drugi svetovni vojni zaznaven tudi izrazit upad števila redovnic na ozemlju ljubljanske škofije. Komunistični sistem je do ženskih redovnih skupnosti v Sloveniji takoj po koncu vojne nastopal zelo nasilno. Goriški časopis *Slovenski Primorec* je leta 1948 poročal: »V Sloveniji vlada brezbožni komunizem, ki uporablja vsa mogoča sredstva, da ovira versko življenje. Prav posebno težko prenaša redovnike in redovnice.« (Slovenski Primorec, 11. avgust 1948) Redovne skupnosti so komunisti obravnavali kot tajne organizacije, ki ogrožajo oblast, zato so postale ključne tarče zatiranja. Najhujši teror so redovnice doživljale v prvem desetletju po drugi svetovni vojni. Pozneje so zaradi njihove prilagoditve novi stvarnosti, pa tudi zaradi vzdržljivosti, pokončnosti in tihega odpora v družbi – ter predvsem zaradi pritiskov iz mednarodnih krogov – komunisti hujše oblike represije nad njimi opustili. Vendar pa je bila komunistična partija v Sloveniji vseskozi (tj. do konca osemdesetih let 20. stoletja) tako do redovništva kot do katoliške vere na splošno nestrpna. Njen načrt je bil vlogo Cerkve omejiti na najmanjšo možno mero. Kot je znani v izjavi enega vodilnih slovenskih komunistov Ivana Mačka – Matije iz leta 1950, pa so se zavedali, da tega načrta ne bo mogoče hitro uresničiti: »Ideološka borba proti verskim predsodkom bo dolga in ostra ter je pri nas najbolj težka, ker

¹ Prispevek je nastal kot rezultat dela v okviru raziskovalnega programa P6-0380: „Kršitve človekovih pravic in temeljnih svobod na slovenskem ozemlju v 20. stoletju,“ ki ga sofinancira Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

so Slovenci najbolj veren narod ter bo to šlo skozi generacije.« (AS 1589/III, t. e. 2, a. e. 102) Cerkvi so prepovedali vsako delovanje na ravni civilne družbe, na socialnem, vzgojnem, izobraževalnem in kulturnem področju; tudi redovnice so tako svojo vlogo in mesto v družbi izgubile. Oblast je tolerirala vero samo kot »zasebno zadevo posameznika, ki pa ni smela imeti v javnosti nobenega mesta in nobene vloge« (Stres 2004, 15). Zanimivo je, da je oblast v nekaterih drugih – pretežno pravoslavnih in muslimanskih – jugoslovanskih republikah z redovnimi skupnostmi ravnala mileje kot v Sloveniji. Tako so npr. v Srbiji in Makedoniji slovenske redovnice z veseljem sprejeli, jim omogočili, da ohranijo redovno obleko (redovno skupnost) in se zaposlijo v javnih zdravstvenih ustanovah (Kolar 2001, 126).

Po padcu komunističnih režimov na začetku devetdesetih let 20. stoletja so redovne skupnosti po naročilu slovenskega metropolita dr. Alojzija Šuštarja pripravile poročila o nasilju, ki ga je nad njimi izvajala komunistična oblast. Tovrstna poročila hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani (ŠAL/Razno, 27), predstavljajo pa najpopolnejšo zbirko informacij o tej temi. Med njimi je tudi kar nekaj pričevanj zaprtih redovnic. Veliko relevantnega gradiva v različnih fondih hrani tudi Arhiv Republike Slovenije, za raziskovanje pa izredno vrednost predstavljajo t. i. zaporniški dosjeji (AS 1267, Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij). Pokrajinski arhivi hranijo kazenske spise okrožnih sodišč, iz katerih lahko razberemo vzroke za obsodbo redovnic in kazni, na katere so bile obsojene.

Preganjanje duhovnikov ter redovnikov in redovnic sta prva raziskovala zgodovinarja Tamara Griesser Pečar in Bogdan Kolar. Knjiga *Cerkev na zatožni klopi* (Griesser Pečar 2005) ostaja na tem področju temeljno delo. V njej je posebno poglavje v celoti posvečeno preganjanju ženskih redov. Oba raziskovalca opozarjata, da so po maju 1945 redovnice postopoma povsem izginile iz javnosti, da je bilo proti njim izpeljanih več montiranih sodnih procesov in da jim je bilo zaradi zaplemb premoženja onemogočeno delo. Kako hudo nasprotovanje poveljne oblasti so doživljale v javnosti, kaže izjava, da »že samo njihova redovna obleka je v prvih letih po vojni izzvala hude represalije« (599). Najbolj so bile na udaru sestre usmiljenke, uršulinke in karmeličanke, saj so imele največ družbenega vpliva in premoženja. V časopisu *Slovenski Primorac* so 18. avgusta 1948 dobro povzeli takratno dogajanje v Sloveniji:

»Velike težave so delali uršulinkam v Ljubljani in jih stiskali tako dolgo, dokler jih niso popolnoma vrgli iz samostana. Na Golniku so šolske sestre iz Slovenske Bistrice stregle bolnikom celo med vojno, ker so Nemci po bolnicah sestre še pustili, a sedaj so tudi te morale prepustiti svoja mesta tako zvanim »tovarišicam«. Isto se je zgodilo drugim redovnicam, da so jih stisnili v kak kotiček v samostanu, ali pa popolnoma izgnali.«

Redovnica s. Alojzija Domajko pa se je spominjala: »Nastrojenost proti vsemu, kar je cerkvenega, se je začutila na vsakem koraku.« (Jenič 2015, 71)

2. Pregarjanje redovnic

Redovnice v Sloveniji so najprej preganjali nacisti. Med drugo svetovno vojno je bilo tako na delu ozemlja Slovenije, kjer so oblast prevzeli Nemci, premoženje večine ženskih redovnih skupnosti zaplenjeno, redovnice pa so bile z izjemo bolnišničnega osebja izgnane (Kolar 2018, 216). Na italijanskem okupacijskem ozemlju so redovnice pod nadzorom okupacijskih oblasti ohranile svoje mesto in nadaljevale poslanstvo in delo – posvečale so se karitativni, zdravstveni, vzgojno-izobraževalni dejavnosti ter kontemplaciji. Po kapitulaciji Italije, ko so nacisti prevzeli nadzor še nad preostalim delom Slovenije, so delovanje nadaljevale.

Pripadnice ženskih redovnih skupnosti so imele že med okupacijo do revolucionarne ideologije v veliki večini odklonilen odnos (tako zaradi navodil cerkvenih oblasti kot tudi zaradi lastnega konservativnega pogleda na svet, osebnega prepričanja – in tudi zaradi posledic medvojnega komunističnega nasilja), vendar pa se v politične zadeve zaradi svoje vloge in poslanstva niso vpletale niti med vojno niti po njej. To potrjuje tudi statistično poročilo Uprave državne varnosti (Udbe) iz leta 1947, iz katerega izhaja, da je bila velika večina redovnic popolnoma nepolitična: od 1282 redovnic jih je bilo 1057 neopredeljenih, 129 članic OF in samo 96 sovražno mislečih (Iz arhivov slovenske tajne policije, 147).

Kljub temu, da ženskim redovnim skupnostim povojne oblasti niso mogle očitati sodelovanja z okupatorji in da so med vojno doživljale tudi nasilje nacistov, jim po vojni s preganjanjem, zapornimi kaznimi, mučenji in odvzemom premoženja ni bilo prizaneseno. Ker je bil eden od temeljnih ciljev novih oblasti prevzgoja družbe v izrazito ateistično, so redovnicam delovanje najprej onemogočili na vzgojno-izobraževalnem področju. Odvzeti so jim bili internati, šole in zavodi (Kolar 2001, 120–130); prekinjeno in prepovedano jim je bilo delo z otroki in mladino. Sestre so morale postopoma zapustiti vse zdravstvene, vzgojne, šolske in večino socialnih zavodov. Kolektivni odpust sester usmiljenk iz vseh slovenskih bolnišnic se je zgodil 8. marca 1948 (Pacek 2018, 112). Z nacionalizacijo vsega družbenega premoženja je bilo redovnicam izpolnjevanje njihovega poslanstva onemogočeno. Redovne skupnosti so imele ogromne težave pri preskrbi s hrano; nemalokrat so se soočale z vprašanjem, kako zaslužiti za preživetje.

Izrazit pritisk nedemokratske oblasti na versko delovanje je imel daljnosežne posledice. Nekatere ženske redovne skupnosti so zaradi povojnih ukrepov – zaplenba premoženja, prepoved delovanja, zaprtje članic in izgon iz države – prenehale delovati, na primer sestre sv. Petra Klaverja, katehistinje evharističnega križarstva, vizitatinke (Kolar 2001, 129). Veliko redovnic pa se je zaradi „neznanskih sitnosti“ iz Slovenije izselilo in so delovale v redovnih skupnostih v Avstriji, Italiji ali tudi v drugih jugoslovanskih republikah. Kot je obrazložila s. Antonija Mataj: »Živeti v taki psihološki napetosti v domovini ni bilo prijetno in enostavno, zato je v sestrah tlela želja, da bi šle v tujino.« (Jenič 2015, 66) Tako je bilo ob koncu leta 1944 njihovo skupno število 1302 (Letopis Ljubljanske škofije 1944, 6), konec leta 1959 pa le še 749 (1959, 6). Podrobnejši podatki po redovnih skupnostih so zbrani v Tabeli 1.

Redovna skupnost	Št. redovnic v letu 1943*	Št. redovnic v letu 1958**	Št. obsojenih in zaprtih redovnic po l. 1945***
Karmeličanke	19	6	ni podatkov
Uršulinke	140	73	ni podatkov
Šolske sestre (Maribor)	139	133	ni podatkov
Šolske sestre (Gradec, frančiškank brezmadežnega spočetja)	111	32	3
Šolske sestre de Notre Dame	75	78	12
Usmiljene sestre sv. križa	55	35	7
Frančiškank Marijine misijonarke	10	/	Vse so se izselile v tujino.
Sestre Marijinega obiskovanja (vizitatinke)	5	/	Vse so se izselile v tujino.
Sestre križniškega reda	25	20	ni podatkov
Hčere Marije Pomočnice	14	9	1
Družba sv. Petra Klaverja	6	1	ni podatkov
Hčere krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega (usmiljenke)	558	289	40
Marijine sestre čudodelne svetinje (Bolniške sestre sv. Vincencija Pavelskega)	122	70	14
Usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega (Zagreb)	5	10	2

Tabela 1: Primerjava števila redovnic proti koncu druge sv. vojne in v letu 1958 ter število zaprtih redovnic po redovnih skupnostih. (Vir: *Letopis ljubljanske škofije 1944, 152–157; **Letopis ljubljanske škofije 1959, 115; ***Kolar 2001, 128 in Poročila redovnih skupnosti (ŠAL/Razno, 27))

3. Po krivem obsojene in zaprte redovnice

Številne redovnice so se znašle tudi na zatožni klopi. Sodišča takrat »niso bila neodvisna in nevtralna. V nasprotju s pravnimi državami je bilo v Sloveniji oz. Jugoslaviji sodstvo v rokah vladajoče partije in je uresničevalo samo njene cilje.« (Griesser Pečar 2010, 85) Komunistična partija je v različnih mestih po Sloveniji proti redovnicam izvedla montirane sodne procese. Z njimi so želeli doseči izločitev domnevnih nasprotnic novega sistema, ustrahovanje ljudi in zaplembo premoženja (kazen za kaznivo dejanje, ki ne predvideva nobene odškodnine). Med večjimi so bili: proces proti sedmim usmiljenkam (hčeram krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega), ki so delovale v Zavodu Lichtenturn, pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani v letu 1947; proces proti šestim usmiljenkam iz Maribora in Črne, ki so delovale v mariborski bolnišnici, pred Okrožnim sodiščem v Mariboru konec leta 1947; proces proti štirim šolskim sestram (frančiškankam brezmadežnega spočetja), ki so delovale v Slovenski Bistrici, pred Okrožnim sodiščem v Celju v letu 1949 (1995, 599–618). Posamezne redovnice so bile obsojene tudi na drugih montiranih sodnih procesih – tako sta bili npr. na procesu proti članom Katoliške akcije leta 1947 pred Okrožnim sodiščem v Novem mestu obsojeni šolski sestri s. Darina (Marija) Ogulin in s. Stanislava (Antonija) Babnik iz samostana v Šmihelu (Kurnjek idr. 1999, 132–133).

Tamara Griesser Pečar je zbrala podatke za 107 redovnic v sodnih postopkih (Kolar 2001, 128). V Bazi podatkov o političnih obsojencih v Sloveniji v obdobju 1945–1955 so podatki za 34 obsojenih redovnic: Antonija Babnik, s. Stanislava (r. 1882); Valerija Bojc (r. 1904), s. Akvina; Jožefa Borse, s. Matilda (r. 1893); Antonija Doma, s. Ivana (r. 1901); Ivana Debevec, (r. 1894); Angela Vlastimira Denžič (r. 1906); Brigita Dvoršak, s. Satornina (r. 1910); Franciška Feuš, s. Helena (r. 1907); Marija Gibičar, s. Katarina (r. 1903); Ana Jereb (r. 1902); Marija Kozoderc, s. Davorina (r. 1900); Marija Lotrič, s. Irmina (r. 1911); Angela Markuš, s. Blažja (r. 1911); Neža Mikec (r. 1877); Alojzija Murkovič, s. Jožefa (r. 1894); Marija Ogulin, s. Darina (r. 1910); Neža Pavel, s. Avgušтина (r. 1892); Marija Piškur, s. Priska (r. 1905); Marija Plevnik, s. Antonila (r. 1920); Terezija Pogorelc, s. Ljudmila (r. 1912), Marija Pristovšek, s. Evangelista (r. 1888); Ivana Prijatelj (r. 1902); Rozalija Pučnik, s. Boromeja (r. 1890); Marija Rozman, s. Vasilija (r. 1898); Ana Venencija Simonič (r. 1895); Ana Sušnik, s. Antonija (r. 1910); Marija Strman, s. Patricija (r. 1913); Amalija Štefulja, s. Natalija (r. 1886); Neža Trdan, s. Bronislava (r. 1897); Antonija Toplak, s. Romana (r. 1887); Alma Tratnik, s. Blažena (r. 1896); Marija Trkov, s. Velena (r. 1903); Cecilija Vrbnjak, s. Alojzija (r. 1907); Angela Žižek, s. Faustina (r. 1909). Poleg teh redovnic, ki so bile obsojene na sodiščih, je bilo precej redovnic priprtih med preiskovalnim postopkom in potem izpuščenih ali pa so bile po Zakonu o prekrških zoper javni red in mir kazensko napotene na družbenokoristno delo, kar bo predstavljeno v naslednjem poglavju.

Večina zaprtih redovnic je bila obsojena po Zakonu o kaznivih dejanjih zoper narod in državo (ZKND), ki je bil sprejet 25. avgusta 1945 (Uradni list DFJ, št. 66/1945, 645–47) ter potrjen in dopolnjen 19. julija 1946 (Uradni list FLRJ, št. 59/1946, 685–87). Pred montiranimi procesi niso bile nikoli kaznovane. V sodnih postopkih jim je bila pravica do pravičnega sojenja v veliki meri kršena. S. Tiburcija Lenassi, Marijina sestra iz Maribora, se spominja: »V Mariboru so nas vsako noč zasliševali po 8 do 9 ur, da smo bile že čisto uničene. Meni je zasliševalec večkrat nastvil revolver na glavo ali vrat. Hotel me je prisiliti, da bi priznala, da sem iz ljubljanske škofije nosila pošto v Maribor in širila alarmantne vesti med ljudmi. /.../ Bila sem že tako izčrpana in utrujena, da tudi jesti nisem mogla. Zelo sem se slabo počutila in hujšala sem.« (ŠAL/Razno, 27) S. Salvatora Varga iz reda šolskih sester (tj. frančiškank brezmadežnega spočetja) je v spominih zapisala, kako je bilo julija 1945 priprtih najmanj dvanajst sester iz bolnišnice na Golniku: »Ponoči so bila večkratna zasliševanja. ›Zakaj ste tukaj?‹ ›Ne vemo.‹ ›Z Nemci ste delale, za škofa Rožmana ste molile.‹ ›Nemci so prišli na Golnik, bolnike smo že prej imeli. Za škofa Rožmana je predpisani spomin pri maši. To nikomur ni škodovalo.‹ /.../ ›Delale ste z Nemci. S. Nada je vse priznala, ona bo šla domov, ti pa v bunker!‹ mi je med zasliševanjem rekel. Odgovorila sem: »Ne bojim se, ker nimam nič na vesti.« (ŠAL/Razno, 27)

Na ustnih razpravah med sodnim postopkom jih je velika večina izjavljala, da se ne čutijo krive. Kljub pomanjkanju dokazov so bile obsojene na visoke zaporne kazni – v povprečju na več kot dve leti odvzema prostosti s prisilnim delom (Baza podatkov o političnih obsojencih v Sloveniji v obdobju 1945–1955). Obtožene so

bile zaradi podpore ‚protiljudskim elementom‘, ki so prehajali državno mejo, širjenja protidržavne literature, vzdrževanja ilegalnih vezi s pobeglimi, zaradi nevklučevanja v ljudsko skupnost, zaradi delovanja proti narodnoosvobodilnemu boju itd. V obrazložitvah sodb so sodišča velikokrat poudarjala, da je bil cilj redovnic tudi »zrušiti ali spraviti v nevarnost obstoječo državno ureditev FLRJ«, pri čemer pa konkretni dokazi niso bili podani. Sodeč po dnevniških zapisih zaprtih redovnic so bile obsojene zaradi malenkosti, ki jih je oblast nato »napihnila do onemoglosti«, na primer »zaradi tega, ker so bolnikom dajale brati dobro čtivo, na primer Glasnik Srca Jezusovega« (ŠAL/Razno, 27).

Redovnice, ki so bile obsojene pred majem 1948, so bile po obsodbi poslane na prestajanje kazni v Begunje na Gorenjskem, kjer je bil ženski zapor. Konec junija 1948 je prišlo do selitve iz Begunj v Kazensko-poboljševalni dom Rajhenburg (KPD Rajhenburg). V prvem desetletju po vojni je bila večina zapornic političnih – druge storilke kaznivih dejanj so bile v manjšini. Zaradi velikega števila zapornic so bile zaporniške celice prenapolnjene. Iz spominov zapornic izvemo, da so trpele zaradi hudega mraza, pa tudi higienske razmere in prehrana so bile slabe. S. Helena Feuš, pripadnica reda Marijinih sester čudodelne svetinje, se tako spominja: »Prva moja ječa je bila v Celju – Stari pisker. V celici sva bili dve. /.../ Vsak dan je bil samo fižol kuhan na vodi in še tega je bilo bore malo. /.../ Olajšave ni bilo nobene, samo mraz in lakota. /.../ Zelo so naju mučile uši. /.../ Brez dela, mraz, glad, negotovost, bolezen ... živci so mi čisto popustili. /.../ V ponedeljek, 5. 12. 1949, na moj rojstni dan, sem bila z drugimi prepeljana na sodišče na Miklošičevo ulico.« (ŠAL/Razno, 27) 10. decembra 1949 je bila obsojena na sedem mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom. V Ljubljani je bila zaprta do 2. februarja 1950, nato pa so jo premestili v Begunje na Gorenjsko. V spominih je zapisala: »V tem gradu je bila miličniška šola, zapornice pa smo jim prale. Bilo nas je šest. V desetih dneh smo oprale 1110 rjuh. Delale smo od 8 h do 18 h z dvournim opoldanskim presledkom.« (ŠAL/Razno, 27)

Zapornice so morale delati tako zaradi splošne vključitve obsojencev v izpolnjevanje petletnega plana kot tudi zaradi prevzgoje (Piškurić 2019, 182–183). Pri delu so morale izpolnjevati visoke dnevne norme. Delo je potekalo v več izmenah, pogosto z nadurami. Izvzete so bile le bolne ali zaradi starosti za delo nesposobne zapornice. Iz zaporniških dosjejev pa je razvidno, da to za redovnice ni držalo, saj so bile kljub boleznim in starostni onemoglosti v razne delovne procese v zaporu vključene prav vse – z njimi so torej ravnali strožje kot z drugimi zapornicami. V Rajhenburgu je veliko redovnic delalo v Državnem šiviljsko-pletilskem podjetju Pletilka ali pri ekonomiji, ki je pridelovala krompir, povrtnine, žita, krmne rastline, vzrejala svinje in perutnino ter skrbela za pridobivanje mleka in jajc. Številne zapornice iz Rajhenburga, tudi nekaj redovnic (npr. Marija Kozoderc, s. Davorina), je bilo septembra 1949 poslanih na delo pri gradnji Ceste bratstva in enotnosti – pri tem so delile usodo z drugimi zapornicami in zaporniki iz vse Jugoslavije. V zapor so se vrnile šele junija 1950. Delale so na Hrvaškem – v različnih delovnih taboriščih ob cestnih gradbiščih, pri čemer so morale opravljati težka fizična dela. »Delale so nasip za cesto, raztovarjale vagone s prispelim gradbenim materialom, utrjevale močvirni teren, razbijale skale ali polagale tračnice.« (193)

Za večino zaprtih redovnic je iz zaporniških dosjejev razvidno, da so bile pri delu zelo disciplinirane in marljive. Presenetljivo je, da so skoraj vse redovnice kazni odslužile do izteka (niso bile pomiloščene), kljub temu da so bile nekatere od njih starejše in bolne. Iz pisnih izjav upravnikov zaporov je razvidno, da posebnega uspeha pri prevzgoji zaprtih redovnic ni bilo. Sredstva za prevzgojo so bila fizično, učno-vzgojno in kulturno-prosvetno delo (Mikola 2016, 104–106). Kako pogumna je bila drža večine zaprtih redovnic, dokazujejo zaporniški dosjeji, iz katerih je vidno, da je večina svojo vero kljub neverjetnim pritiskom ohranila. Za ponazoritev naj navedemo nekaj primerov.

Upravnik KPD Rajhenburg je za sestro usmiljenko Amalijo Štefulja (roj. 1886, s. Natalija), ki jo je Okrožno sodišče v Ljubljani 20. aprila 1948 obsodilo na štirinajst mesecev odvzema prostosti, podal naslednje poročilo: »Drugače je disciplinirane obnašanja. Politično je nasprotna današnji oblasti, konzervativnega gledanja in versko blazna, kakor vse nune. Krivde ne priznava in pravi, da sedi radi tega, ker je izkazala usmiljenje drugi osebi. Kazen jo do sedaj ni še v nobenem oziru popravila. Z naše strani se je ne predlaga za pogojni odpust.« (AS 1267, t. e. 243/48)

Antonija Babnik (roj. 1882, s. Marija Stanislava) je bila pred Okrožnim sodiščem Novo mesto leta 1947 obsojena na sedem mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom. Upravnik KPZ Begunje je v odgovoru na prošnjo za pogojni odpust zapisal: »Imenovana je bolj boleha, zaposlena je pri pletiljah in je kolikor more delati marljiva. Krivde pa se nikakor noče zavedati, povsod najde gotovo izgovor, kateri misli, da bi ji koristil. Je pretkana, uglajenega vedenja, pozna se ji samostanska šola ›Umijem roke‹. V zavodu je sicer neškodljiva.« Upravnik je za pogojni odpust ni priporočil in odsedeti je morala celotno kazni (AS 1267, t. e. 734/47).

Katehistinja in redovnica Zvonimira Kompare je bila 9. februarja 1949 obsojena pred Okrožnim sodiščem v Mariboru na dve leti in pol odvzema prostosti s prisilnim delom. Kazen je prestajala v KPD Rajhenburg in »na autoputu«. O njej so v zaporu Rajhenburg zapisali:

»Imenovana je bila v službi pri mariborskem škofu pri upravi verskih listov. Za časa okupacije se ji ne more nič posebnega očitati kot to, da je navdušena klerikalka. Po osvoboditvi se je opazilo, da ni naša simpatizerka. Omenjena je pri delu še dokaj pridna. Je tudi disciplinirana. V političnem pogledu je nasprotna, ter skuša svoje nazore prenašati tudi na druge obsojenke. Govori, da se pri nas vero preganja. Večkrat skuša organizirati obsojenke za skupno molitev. Po našem mnenju omenjena nima nikakih pogojev za pogojni izpust.« (AS 1267, t. e. 41/49)

O Ani Jereb (roj. 1902), sestri usmiljenki, ki je bila leta 1946 zaradi dejanj zoper ljudsko oblast obsojena na osemnajst mesecev odvzema prostosti, je upravnik KPZ Begunje zapisal:

»Kazen na imenovano ne vpliva v vzgojnem smislu, ker se svojega dela noče zavedati in je prej na njega ponosna. To ji narekuje njen verski fana-

tizem, vsak najmanjši prosti čas izrabi za molitev, moli na mrtvo. Ako bi bila pomiloščena, ne bi pripisovala pomilostitve širokogrudnosti ljudskih oblasti, ampak povsem neki drugi volji in pravičnosti. Zato je najbolje, da se sodba okrožnega sodišča izvrši do zadnjega dneva, ker tudi pomilostitev bi nanjo ne vplivala, da bi svojo politično miselnost spremenila. Drugače pa je nje ponašanje dobro, tudi za delo je pridna, seveda, ker se zaveda, da mora in, da se izogiblje disciplinskim nepravilikom.«

V drugem dokumentu pa je bilo zapisano: »Omenjena je zaposlena pri hišnih delih, kjer se je pokazala pridna in marljiva, kazen ne vpliva vzgojno na njo in se je ne zaveda, ker bi nam lahko od zunaj škodovala, jo ne predlagamo za pogojni odpust.« (AS 1267, t. e. 632/47)

O Neži Pavel, s. Avguštni (roj. 1892), učiteljici, ki jo je Okrožno sodišče v Celju februarja 1949 zaradi »vzdrževanja ilegalne zveze z inozemstvom« obsodilo na devet let odvzema prostosti s prisilnim delom in na izgubo državljskih pravic za dobo pet let, so maja 1950 v Rajhenburgu zapisali: »Omenjena je vsled bolezni zaposlena pri lažjih delih v domu. Ne čuti se kriva kaznivega dejanja, ter se izgovarja na svojo politično nerazgledanost. V političnem oziru se še ni sprijaznila z ljudsko oblastjo ter bi v slučaju pogojnega izpusta na svobodi več škodovala kakor koristila.« (AS 1267, t. e. 77/49) Na podlagi več prošenj za pomilostitev so jo nato 2. januarja 1951 izpustili.

Marija Kozoderc, s. Davorina (r. 1900), je bila prednica samostana šolskih sester v Slovenski Bistrici. Okrožno sodišče v Celju jo je 16. februarja 1949 zaradi ilegalnega delovanja in ,sprovajanja' redovnic preko državne meje obsodilo na pet let odvzema prostosti s prisilnim delom in izgubo državljskih pravic za dobo dveh let. Najprej je bila v zaporu v Celju, nato je kazen prestajala v Rajhenburgu. O njej so v Rajhenburgu zapisali: »Imenovana je zaposlena v šivilnici DOP-a. Za delo je srednje dobra, je pa disciplinirana. Kot bivša redovnica je zelo versko fanatična. Političnih izjav ne daje, ker je zelo previdna, je pa nasprotnica naše oblasti.« (AS 1267, t. e. 76/49)

Angelo Markuš, s. Blažjo (r. 1911), je Okrožno sodišče v Ljubljani 9. julija 1948 obsodilo na tri leta in tri mesece odvzema prostosti s prisilnim delom in izgubo državljskih pravic za dobo treh let – Klaverjevi družbi v Ljubljani pa se je v zvezi s to sodbo izrekla zaplemba celotnega premoženja. V priporu je bila od 15. aprila 1948, izpuščena je bila po prestani kazni 15. julija 1951. Kazen je prestajala v KPD Rajhenburg. O njej je rajonski ljudski odbor avgusta 1950 zapisal: »Imenovana je bila nuna ter je klerikalno usmerjena in je bila po osvoboditvi izrazit sovražnik Ljudske oblasti in kot taka za skupnost ni ničesar doprinesla, pač pa je rovarila proti ljudski oblasti. K njej so po osvoboditvi zahajali bivši domobranci, kateri so bili pozneje aretirani. Po mnenju terena imenovana ne zasluži pomilostitve.« (AS 1267, t. e. 474/48)

Življenje v zaporu je bilo težko zaradi pogostih zasliševanj, nezaupanje med zapornicami je bilo veliko, na svoje izjave so morale pogosto paziti. Še dodatno jih je obremenjevalo surovo ravnanje nadrejenih. Tudi nad redovnicami so se neredko

izživljali, jih zaradi vere zasmehovali. Angela Vode je v svojih spominih lepo opisala utrinek iz zapora:

»Bilo je na božični večer. Večina si je želela praznovati kakor nekoč doma: z jasicami in drevescem. Ena med nami je hodila delat na vrt oziroma pripravljat drva. Skratka: prinesla je oskubljeno smrečico, na katero smo navezovalе sladkorčke ter izrezale iz papirja sveto družino in pastirce pa zvezdico in jaslice. V konzervni škatli smo raztopile malo masti, napojile z njo volneno nit in prižgale – in praznovalе. Bil je presunljivo prazničen občutek. Božične pesmi smo pele tako tiho, da se je slišalo kot piš pomladnega vetra. Naenkrat se odpro vrata in v celico plane paznica – naravnost v kot z drevescem, ga divje zmečka in pohodi pa jaslice prav tako. Mirno smo stale in jo gledale. »Kdo je prinesel to? Katera si je izmislila?« /.../ »Ali je prepovedano?« – Ona: »Vsako praznoverje je pri nas prepovedano in kaznivo.« (Vode 2005, 195)

Izjemoma se je odnos paznikov do zapornic ob prazniku vendarle nekoliko omehčal. S. Cecilija Pavšič, pripadnica reda šolskih sester (frančiškank brezmadežnega spočetja), je božični večer leta 1948 preživela v zaporu v Slovenski Bistrici:

»Ko se je bližal božični praznik, sva sklenile s sozapornico Milko, da ga bova prav lepo in sveto obhajale. Določila sva si molitve in premišljevale božično skrivnost. Začele sva peti Sveto noč. Med petjem je zaropotalo po vratih, prišel je uslužbenec in me odpeljal na zaslišanje. Ko sem prišla v pisarno in se je začelo zaslišanje, sem začela jokati, kar nisem nikdar prej. Ko me je vprašal, zakaj jokam, sem mu odgovorila, da mi je hudo, ker moram biti na ta veliki sveti dan zaslišana. Rekel mi je, da ne bo tako hudo in da on ve, da so sestre dobre. Iz svoje torbe je vzel zavitek v katerem sta bila dva kosa potice ter mi ga je izročil z besedami: »Kajne, da ni bilo tako hudo?« Nato me je odpustil. Potičko sva si z gospo Milko razdelile, zraven pa premišljevale, ali ni morda zastrupljena. Končno sva pa jo le pojedle. In še presenečenje sva doživele za božič: celica je bila kurjena, kar se ni zgodilo ne prej, ne pozneje.« (ŠAL/Razno, 27)

Iz pričevanj izvemo, da je marsikatera redovnica v zaporu zelo pogrešala življenje v cerkvenem občestvu in prejem obhajila. S. Helena Feuš: »V Begunjah na Gorenjskem je bilo zame najhujše to, da je bila na drugi strani ceste cerkev pa nismo smele tja. Ob nedeljah smo sedele pri oknu, molile rožni venec in jokale. Tako blizu Boga, a nismo mogle do Njega, da bi si utešile dušno lakoto, ki je bila neprijetno večja od telesne.« S. Tiburcija Lenassi: »Najbolj smo pogrešale sveto mašo in sveto obhajilo, drugače pa smo se že kar umirile in bile včasih prav dobre volje.« (ŠAL/Razno, 27)

Kongregacija šolskih sester de Notre Dame je junija 1990 v poročilu z naslovom „Preiskave, zaslišanja, obtožbe, sodni procesi nekaterih članic notredamskih šolskih sester po drugi sv. vojni dalje“ zapisala: »Vsa ta nadlegovanja so imela za cilj,

da bi se sestre same od sebe razšle, zapustile samostan in se vrnile v svet. Toda tega niso dosegli, še bolj smo se strnile skupaj in prenašale vse.«

4. Zaprte redovnice po Zakonu o prekrških zoper javni red in mir v letih 1949 in 1950

V maju 1949 je bil sprejet republiški Zakon o prekrških zoper javni red in mir, na podlagi katerega so v Sloveniji začela nastajati taborišča za družbenokoristno delo.

»Družbenokoristno delo je bil prisilni upravni kazenski ukrep, ki so ga na podlagi zakona izrekli upravni organi za notranje zadeve za dobo od šestih mesecev do dveh let. Ukrep družbenokoristnega dela so izrekale tričlanske komisije, ki so delovale pri izvršilnih odborih okrajnih, mestnih in rajonskih ljudskih odborov. Pomembno vlogo pri odločanju o tem, koga poslati na družbenokoristno delo, je imela partija.« (Šturm 2014, 227)

Na družbenokoristno delo so bile poslane tudi številne redovnice. Zaradi pomanjkljivega arhivskega gradiva točnega števila ni mogoče podati. Glede na poročilo, ki so ga o povojnih letih napisale usmiljenke, je bilo leta 1949 v ženskem taborišču Ferdreng na Kočevskem kar 40 redovnic, med katerimi so bile zlasti usmiljenke, frančiškanke, Marijine sestre in uršulinke. V knjigi *Ženska taborišča* (Jambrek 2014) najdemo podatek: »Od zapornic je bilo v tistem času v Ferdrengu 69 nun, vsa ljubljanska katoliška inteligenca, pa tudi iz drugih krajev Slovenije.« (Jambrek 2014, 21)

Zanimiv je primer sester usmiljenk (hčera krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavevskega) s. Terezije Pogorelc (roj. 1912), s. Marije Trkov (roj. 1903) in s. Marije Rozman (roj. 1898), ki jih je Okrožno sodišče v Ljubljani leta 1947 obsodilo skupaj s petimi sestrami iz Lichtenthurna. Pritožba na Vrhovno sodišče je uspela in sestre so izpustili. Ker so nekaterim izmed njih očitali politično sodelovanje s sovražnikom, je bila redu izrečena zablembo celotnega premoženja zavoda Lichtenturn. Po zablembi zavoda so se sestre morale znajti same in veliko jih je odšlo k domačim. V juliju 1949 so bile vse tri sestre ponovno zaprte. Sestra Ljudmila je bila z odločbo poverjenišva za notranje zadeve Ljubljana-mesto št. 910/1 z dne 31. 8. 1949 upravno kaznovana s tremi meseci poboljševalnega dela in v tej zvezi z odločbo komisije za kaznovanje prekrškov Ljubljana-mesto št. 291 z dne 31. 8. 1949 poslana na družbenokoristno delo za dobo štiriindvajset mesecev. Na prisilnem delu je bila v Ferdrengu na Kočevskem, 22. avgusta 1950 pa je bila pogojno odpuščena. Enaki usodi sta doživeli tudi Marija Trkov in Marija Rozman (AS 1267, t. e. 65/1581).

Med zaprtimi v Ferdrengu je bila tudi s. Monika Frančiška Arčon (roj. 1911), za katero se je ohranila odločba z dne 19. 8. 1949, ko je bila poslana na družbenokoristno delo. Ker se je tovrstnih odločb ohranilo zelo malo, je toliko dragocenejša. Iz nje je razvidno, česa so jo obdolžili in kakšno banalnost so ji očitali: »Obdolžena

Arčon Frančiška /.../ je kriva, da ni nikjer zaposlena, čeprav je sposobna za vsako delo in tako živi v brezdelju in na račun drugih delovnih ljudi. Izmišlja in razširja lažnive vesti, ki rušijo mir in zadovoljstvo državljanov.« (ŠAL/Razno, 27) Očitek, da ni nikjer zaposlena, je bil sprevržen, saj ji je državna oblast najprej prepovedala opravljati javno službo, nato še privatno: »Danes sta zopet prišla dva moška, /.../ rekla sta, da ne smemo več hoditi v privatno strežbo k bolnikom.« Nato so ji ponovno zavrnilo prošnjo za državno službo, saj se ni želela odreči redovništvu (ŠAL/Razno, 27).

Pričevalki iz Ferdrenga Joža Meze in Jela Mastnak se spominjata, kako so se paznice nad redovnicami prav posebej izživljale – npr. ko je bilo treba v cerkvi ,sesekati‘ kipe svetnikov, so bile za to zadolžene redovnice (Jambrek 2014, 57). Do skrajnosti so skušali poteptati njihovo versko prepričanje in jih z nehumanim početjem prisiliti, da so opravljale dejanja, ki so žalila njihovo versko in človeško dostojanstvo. Življenjski pogoji v taborišču pa so bili strahotni – pričevanja in spomini redovnic, zbrani v Nadškofijskem arhivu Ljubljana, to potrjujejo. S. Monika Frančiška Arčon pričuje:

»Po zajtrku smo se zbrale v brigade in odšle s krampom ali lopato na delo /.../ Tudi na pokopališče so se spravili. Vse so porušili in splanirali, tako, da je tam nastala njiva. Tudi jaz sem morala od tam nositi lesene križe, da smo jih skurili. Ko sem tako nesla, ali bolje vlekla precej velik križ, se je eden od zidarjev, ki so tam delali, norčeval: ›ki je za nas nesel težki križ.‹ Križe smo morale razžagati in pokuriti, kar se je meni zdelo kar prav. Bolje da zgorijo, kot da se skrunijo po tleh.« (ŠAL/Razno, 27)

Usmiljenka s. Gabriela Grivec pa: »Razkopale smo pokopališče. Nagrobne kamne smo znosile v šolo, zemljo pa preštihale z lopatami, da se ni nič poznalo, da je bilo na tem mestu pokopališče. Cerkev na vrhu hriba (verjetno je bila podružnica) smo razkrivale in opeko nosile v dolino. Ko sem hodila na delo sem vedno molila molitve, ki sem jih znala na pamet: Litanije Imena Jezusovega, jutranjo molitev in še druge molitve.« (ŠAL/Razno, 27)

Usmiljenka s. Gabriela Grivec je opisala razmere v taborišču Ferdreng:

»Bile smo v svoji civilni obleki. Vsaka si je lahko vzela le eno naročje sena, na katerem smo potem spale tri mesece. Nismo imele nič odeje. V kamri, kjer smo spale, je bil betonski pod. /.../ Med počitkom so nas zbujali za fiskulturo. Za jutranje umivanje smo tri-štiri skupaj dobile le en liter vode, kadar je zmanjkalo vode, pa še tega ne. Razdeljene smo bile v sedem brigad. V vsaki brigadi je bilo 100 žensk. Bila sem v prvi. Bile smo zelo različnih poklicev: ciganke, arhitektinje, advokatinje, pisarniške delavke, sestre iz različnih redov – Marijine sestre, šolske sestre, uršulinke, usmiljenke. Iz prve brigade smo pospravljale seno in iz pašnikov čistile grmovje in kamenje. (Še prej smo debelo kamenje nosile iz hriba v dolino, potem pa smo ga morale nositi nazaj na hrib. Potem so tam postavili barake.)« (ŠAL/Razno, 27)

V prispevku smo izpostavili redovnice, ki so bile obsojene pred sodišči in zaprte ali pa so jih na družbenokoristno delo poslali organi za notranje zadeve. Poleg teh pa je bilo kar nekaj redovnic med preiskovalnim postopkom zaprtih in nato izpuščenih. Te izkušnje so bile izrazito neprijetne, npr. s. Alojzija Domajnko (HPM) je bila 23. decembra 1948 aretirana. V priporu je bila cel mesec. Na zaslišanjih so jo spraševali o preteklosti in »jo obtoževali nelegalnega dopisovanja. Z njo so ravnali, kot da bi bila glavna članica protikomunističnega gibanja.« (Jenič 2015, 66) Ne da bi vedela, česa so jo pravzaprav obtoževali, so ji grozili, da bo zaprta šest let. Z ustrahovanjem je oblast dosegla, da so ženske redovne skupnosti postale po vojni manj aktivne, saj so se morale prilagoditi novi stvarnosti.

5. Sklep

Redovnice so bile po vojni v mnogih sodnih postopkih obsojene na zaporne kazni s prisilnim delom, poleg tega jih je bilo v letih 1948 in 1949 več kot štirideset brez obsodbe poslanih na družbenokoristno delo v taborišče Ferdreng. Kljub neverjetnim pritiskom komunističnih oblasti redovnice v veliki večini niso klonile. Njihova skupna značilnost je bila pokončna drža, trdnost v veri in lastnem prepričanju ter kljubovanje represivnim ukrepom komunističnega sistema. Za zvestobo svojemu verskemu prepričanju so bile pripravljene veliko prestati in pretrpeti – poniževalno ravnanje paznikov, nezadostno in pomanjkljivo prehrano, umazanijo, mrčes, mraz, izredno slabe higienske razmere, nezadostno zdravstveno oskrbo itd.

Le nekaj primerov je bilo, da so redovnice z izkušnjo zapora zaradi neznosnega pritiska Udbe iz redovne skupnosti izstopile. V Arhivu Republike Slovenije nismo našli podatkov o tem, da bi bila katera izmed 34 obravnavanih in na zaporne kazni obsojenih redovnic pripravljena sodelovati z Udbo. Zaprte redovnice svojih izkušenj sicer z javnostjo niso delile vse do zloma komunističnega sistema, saj so morale pred odpustom podpisati, da ne bodo »nikjer govorile o tem, kje so bile, kaj so delale in kako se jim je godilo« (ŠAL/Razno, 27).

Glede ravnanja komunističnih sil proti ženskim redovnim skupnostim bi se lahko strinjali s takratno oceno s. Alojzije Domanjko: »Komunizem se je odločil, da nas izbriše.« In: »Nikoli ne smemo izgubiti upanja.« (Jenič 2015, 66) Upanje so redovnice ohranile. Njihova vera je bila dovolj trdna. Redovnice z izkušnjo krivičnega odvzema prostosti so moč za nadaljnje delo lahko črpale iz Jezusovih besed: »Blagor tistim, ki so zaradi pravičnosti preganjani, kajti njihovo je nebeško kraljestvo. Blagor vam, kadar vas bodo zaradi mene zasramovali, preganjali in vse húdo o vas lažnivo govorili.« (Mt 5,10-11) Komunistični pritisk je v šestdesetih letih 20. stoletja končno nekoliko popustil. Ženske redovne skupnosti so bile do leta 1990 še vedno nadzirane, delo so opravljale zasebno in ob zelo skromnih finančnih virih. Kljub nenaklonjenim okoliščinam so pripadnice redovnih skupnosti poklicu v veliki večini ostale zveste in so za delovanje v okviru svojega poslanstva izkoristile vsako priložnost (npr. hčere Marije Pomočnice so organizirale duhovne vaje za dekleta, vodile župnijsko katehezo itd.). Svobodneje so redovniške skupnosti lah-

ko zaživele šele po osamosvojitvi in demokratizaciji Slovenije. Katoliška Cerkev v Sloveniji in tudi širša javnost, ki si prizadeva za spoštovanje človekovih pravic in svoboščin, ima v državi redovnic med komunističnim preganjanjem svetel zglod.

Kratice

SI AS – Arhiv Republike Slovenije.

ŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana.

SCNR – Študijski center za narodno spravo.

Reference

Arhivski viri

SI AS 1267 [Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij v Sloveniji, 1945–1984]

- , t. e. MNZ/13 in 14, Ministrstvo za notranje zadeve;
- , t. e. 734/47, zaporniški dosje: Babnik Antonija;
- , t. e. 27/49, zaporniški dosje: Borse Jožefa;
- , t. e. 244/48, zaporniški dosje: Denžič Angela;
- , t. e. 632/47, zaporniški dosje: Jereb Ana;
- , t. e. 41/49, zaporniški dosje: Kompare Zvonimira;
- , t. e. 76/49, zaporniški dosje: Kozoderc Marija;
- , t. e. 1017/49, zaporniški dosje: Lotrič Marija;
- , t. e. 474/48, zaporniški dosje: Markuš Angela;
- , t. e. 155/49, zaporniški dosje: Murkovič Alojzija;
- , t. e. 65/1581, Odločba št. 63/68, 22. avgust 1950;
- , t. e. 65/1488, Odločba št. 3447/2-49, 29. julij 1949;
- , t. e. 65/1577, Odločba št. S–73/38, 19. julij 1950;
- , t. e. 77/49, zaporniški dosje: Pavel Neža;
- , t. e. 126/3069, zaporniški dosje: Piškur Marija;
- , t. e. 106/48, zaporniški dosje: Plevnik Marija;
- , t. e. 105/48, zaporniški dosje: Pristovšek Marija;
- , t. e. 143/3489, zaporniški dosje: Simonič Ana;
- , t. e. 243/48, zaporniški dosje: Štefulja Amalija.

SI AS 1589 [Spisi Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, 1945–1979], t. e. 2, a. e. 102, Zapisnik seje biroja CK KP Slovenije z dne 6. 6. 1950.

SCNR, Baza podatkov o političnih obsojencih v Sloveniji v obdobju 1945–1955.

ŠAL, t. e. Razno 27, Okupacija in revolucija. Poročila ženskih redovnic skupnosti

Časopisni vir

Slovenski Primorec. 1948.

Druge reference

Ferjančič, Roman, in Lovro Šturm. 1998. *Brezpravje: slovensko pravosodje po letu 1945*. Ljubljana: Nova revija.

Griesser Pečar, Tamara. 2005. *Cerkev na zatožni klopi: sodni procesi, administrativne kazni, posegi ljudske oblasti v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina.

---. 2010. Rimskokatoliška cerkev pod tremi totalitarnimi režimi. V: Damjan Hančič, ur. *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju*, 82–98. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.

---. 2019a. Položaj katoliške cerkve leta 1945 v Sloveniji/Jugoslaviji v primerjavi z državami za »železno zaveso«. *Annales* 29, št. 4:661–674.

---. 2019b. Katoliška cerkev, sovražnik številka ena? V: Tamara Griesser Pečar in Miha Drobnič, ur. *Temna stran meseca II: soočanja in refleksija 20 let kasneje; zbornik prispevkov z mednarodne konference*, 113–125. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.

Jambreč, Peter. 2014. *Ženska taborišča: ženska kazenska taborišča za prisilno delo v Sloveniji 1949–1950*. Kranj: Fakulteta za državne in evropske študije; Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta.

Kolar, Bogdan. 2001. Redovne skupnosti v času razcveta in komunističnega zatiranja. V: Peter Kvaternik, ur. *V prelomnih časih: rezultati mednarodne raziskave Aufbruch (1995–2000): Cerkev na Slovenskem v času komunizma in po njem*, 113–138. Ljubljana: Družina, Teološka fakulteta.

- . 2018. *Redovniki in redovnice na Slovenskem: oris zgodovine redovništva na Slovenskem v 50 slikah*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve na Teološki fakulteti in Salve.
- Kurnjek, Branko, Marjan Maučec in Iztok Mozetič.** 1999. *Dnevno časopisje o duhovniških procesih na Slovenskem 1945–1953*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti.
- Luxmoore, Jonathan.** 2019. 30 years after Berlin Wall fell, Catholics seek to recognize heroic Eastern European sisters. Global sisters report. 7. 11. <https://www.globalsistersreport.org/news/ministry/30-years-after-berlin-wall-fell-catholics-look-to-recognize-heroic-eastern-european> (pridobljeno 5. 5. 2022).
- Mikola, Milko.** 2012. *Rdeče nasilje: Represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- . 2016. *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951*. Ljubljana: Nova obzorja.
- Letopis ljubljanske škofije.** 1944. Ljubljana: Nadškofijski ordinariat.
- . 1959. Ljubljana: Nadškofijski ordinariat.
- Pacek, Karla.** 2018. Sestre usmiljenke v zdravstvenih ustanovah. *Arhivi* 41, št. 1:105–116.
- . 2019. *Pot ljubezni skozi čas: Zgodovina Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni – usmiljenk 1919–2019*. Ljubljana: Teološka fakulteta UL, Inštitut za zgodovino Cerkve; Hčere krščanske ljubezni svetega Vincencija Pavelskega – usmiljenke; Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Piškuric, Jelka.** 2020. Jelka Mrak Dolinar: od vlaka z domobranskimi ranjenci do prestajanja kazni v kazenskih ustanovah za ženske. V: Tamara Griesser Pečar in Jelka Piškurić, ur. *Usode Slovencev v vrtincu 20. stoletja*, 169–202. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.
- Strajnar, Neža.** 2010. Dosleden boj proti veri: Pregarjanje nekatoliških verskih skupnosti v prvem desetletju po drugi svetovni vojni na Slovenskem. V: Damjan Hancič, ur. *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju*, 99–108. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.
- Stres, Anton.** 2004. Svoboda veroizpovedi kot temeljna človekova pravica v slovenski tranziciji. *Bogoslovni vestnik* 64, št. 1:15–21.
- Šturm, Lovro, ur.** 2000. *Cerkev in država: pravna ureditev razmerja med državo in cerkvijo*. Ljubljana: Nova revija.
- Vode, Angela.** 2005. *Skriti spomin*. Ljubljana: Nova revija.
- Vodušek Starič, Jera.** 1992. *Prevzem oblasti 1944–46*. Ljubljana: Cankarjeva založba.